

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

22(31)
2022

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2022

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman
Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła
Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann
Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Jonathan Hill
Pietų Ilinojaus universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel
Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper
Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren
Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa
NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
Lietuvos istorijos institutas El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
<www.istorija.lt>

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,
Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir
sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: antropologijos ir etnologijos istoriniai konceptai / Special Section: Concepts in the History of Anthropology and Ethnology

Kamila Gęsikowska

Man and his History in the Evolutionary Approach: The Theory and Sources of the Rudimentary Symptoms of Julian Ochorowicz	13
Žmogus ir jo istorija evoliuciniu požiūriu: Juliano Ochorowicziaus rudimentinių požymių teorija ir jos šaltiniai. Santrauka	30

Irma Šidiškienė

Lituanistinių darbų vertinimo istorijos puslapis: termino ir metodo akcentai Antano Mažiulio recenzijose	32
A Page in the History of the Evaluation of Lithuanian Studies: The Emphasis on the Term and Method in the Reviews by Antanas Mažiulis. Summary	53

Straipsniai / Articles

Viktorija Serbentienė

Ekologijos nuostatos ir praktikos: individualių gyvenamųjų namų statybos sfera	57
Attitudes and Practices of Ecology in the Construction of Individual Houses. Summary	85

Rolandas Kregždys

<i>Sacra sub velo</i> : Pietų aukštaičių papročio puošti kryžių apdangalais ištakos	87
<i>Sacra sub velo</i> . An Apron and Ribbons as Decorative Elements of Roadside Crosses in the Southern Highlands: The Origins of the Custom. Summary	107

Sigita Astikienė

„Kaip įvertinti, ar aš geresnis, ar tu geresnis“: bibliotekininkų apdovanojimų tradicijos	109
‘How to Judge which one of us is the Best’: Librarian Award Traditions. Summary	129

<i>Miglė Lapėnaitė</i>	
Antropologinė karo analizė: mikrolygmens perspektyva etnografijoje	131
The Anthropological Analysis of War: The Micro-Level Perspective in Ethnography. Summary	146

Apžvalginis straipsnis / Review Article

<i>Asta Bartkevičiūtė</i>	
Macikų lagerių patirtys žmonių atsiminimuose: Šilutės Hugo Šojaus muziejaus 2018–2020 metų etnografiniai tyrimai	148
Experiences of the Macikai Camps in People's Memories: Ethnographic Research by the Šilutė Hugo Scheu Museum, 2018–2020. Summary	164

Knygų recenzijos / Book Reviews

The Storytelling Human: Lithuanian Folk Tradition Today. L. Būgienė (ed.) (<i>Ullrich Kockel</i>)	167
Jan Łasicki, Jan Sandecki-Malecki. O bogach i wierzeniach dawnych Żmudzinów, Litwinów i Prusów. M. Wolf (przeł. i opr.) (<i>Małgorzata Rygielska</i>)	170
Lina Pranaitytė. The Coffin in the Attic: Gifts, Debts and the Catholic Church in Rural Lithuania (<i>Ida Harboe Knudsen</i>)	176
Aušra Kairaitytė. Liaudiškasis <i>pamaldumas</i> : naratyvai apie šventuosius XX a. vidurio – XXI a. pradžios Lietuvos kultūroje (<i>Jonas Mardosa</i>)	179
Etnografiniai vaizdai Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvuose. L. Lapėnaitė (sud.) (<i>Rasa Paukštytė-Šaknienė</i>)	185

In Memoriam

Muziejininkas, Lietuvos liaudies buities muziejaus kūrėjas Vytautas Stanikūnas (1924–2022) (<i>Gita Šapranauskaitė</i>)	190
--	-----

Pratarmė

Šis numeris tęsia žurnalą *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, kurį nuo 2001 m. pradėjo leisti Lietuvos istorijos institutas, o redagavo Vytis Čiubrinskas. Žurnalas pakeitė knygų seriją, 1996 m. inicijuotą Irenos Reginos Merkienės¹. Tai pirmasis naujos redaktorės sudarytas numeris. 2007 m. ir 2019 m. jai nusišypsojo fortūna tapti kviestine teminio skyriaus redaktore.

Žurnalo credo buvo apibrėžtas taip: *atpažink save kitame, o kitą – savyje*. Remtasi Vytauto Kavolio mintimis apie polilogą, analizuojantį sąveikas ir atsirbojimus tarp kultūrų bei sociumų. Žurnalas stengėsi siekti tarpdisciplininės sąveikos, ypač įveikti ribą tarp etnologijos ir socialinės bei kultūrinės antropologijos.

Skaitytojų vardu nuoširdžiai dėkojame žurnalo redaktorių kolegijai už didžiulį indėlį realizuojant užsibrėžtą žurnalo credo ir siekius. Per dvidešimt metų vyriausiojo redaktoriaus Čiubrinsko pastangomis *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* tapo skaitomu Lietuvos ir užsienio mokslininkų. Svarbus ir svarus visos tarptautinės redaktorių kolegijos darbas. Publikuota daug puikių straipsnių, diskusijų, forumų, recenzijų. Be abejonės, žurnalas padėjo tirpdyti ribą tarp etnologijos ir socialinės bei kultūrinės antropologijos ir daug daugiau.

Žurnalas skirtas ne tik mokslo bendruomenei, bet ir studentams, doktorantams, plačių interesų skaitytojams. Eidami dialogo keliu sieksime naujai atskleisti antropologijos, etnologijos, etnografijos mokslo istoriją ir teoriją. Publikuosime naujų istorinių diskursų apie tautas, imperializmo politikos paveiktus etnografijos tyrimus. Diskutuosime mokslo metodologijos klausimais. Prioritetai kryps į Baltijos ir kaimyninių šalių bei besisiejančias visuomenes. Sieksime sudominti aktualiais „daugiabalsės“ vietos ypatumais, grindžiamais naujausiais etnografiniais „balsų iš apačios“ lauko tyrimais ar elito diskursų analize. Domėsimės tarpdisciplininiais antropologijos mokslo objektų ir problematikos tyrimais. Tad perfrazuokime credo: *atpažink save kitame, kitą – savyje ir kalbėk apie Lietuvos žmogų iš etnologų ir antropologų analitinių lyginamųjų perspektyvų*.

Šio numerio teminio skyriaus „Antropologijos ir etnologijos istoriniai konceptai“ idėja – analizuoti antropologijos ir etnologijos teorijų istorines sąsajas. Antropologė Kamila Gęsikowska iš Katovicų Silezijos universiteto atskleidžia Juliano Ochorowicziaus (1850–1917) rudimentinių požymių teoriją ir jos šaltinius. Ši teorija remiasi psichologiniais konceptais, besisiejančiais su naujausia

¹ Žurnalo numeriai rodo leidinio tęstinumą.

evoliucine biologija ir antropologija, nagrinėja žmogaus ir jo istorijos vystymąsi. Gešikowska plačiai aptaria evoliucinę Ochorowicziaus antropologinę prieigą, akademinis kontaktus, palikimą, ryšius su Lietuva. Ji užsimena dėl pozityvizmo perspektyvų Lenkijoje, kurios vėliau pasiekė ir Lietuvą. Evoliucionizmo teorinėms priegoms prieštarauja kultūrinės-istorinės mokyklos plėtojamo difuzionizmo idėjos. Lietuvos istorijos instituto etnologė Irma Šidiškienė pristato etnologo Antano Mažiulio (1914–2007) teorines nuostatas, perimtas iš Suomijos kultūrinės-istorinės mokyklos. Atskleidžia, kaip Mažiulis vertino Lietuvoje tarpukariu ir JAV antroje XX a. pusėje periodikoje publikuotus lituanistinius darbus, kaip suprato ir pasitelkęs kritiką kreipė tautotyros (etnologijos) mokslą. Analizuojami Mažiulio recenzijose aptarti terminai ir jo vertinti lituanistinių tyrimų metodai.

Skyrių, apimančių įvairių tradicijų problematikos straipsnius, pradeda ekologijos tema. Lietuvos istorijos instituto doktorantė Viktorija Serbentienė siekė prisidėti prie aktualių probleminių aplinkosaugos antropologų darbų iš *emic* ir *etic* perspektyvų. Ji ekologijos sampratas ir praktikas atskleidė per šiuolaikinių individualių gyvenamųjų namų statybos sritį, laikomą viena iš taršiausių. Diskusija, kaip išvengti ekologinių krizių, paremta įdomiais individualių namų etnografiniais lauko tyrimais Vilniaus apskrityje. Pateiktas hipotetinis holistinis ekologinio individualaus gyvenamojo namo vaizdinys. Lietuvoje netoli šiuolaikinio individualaus namo ir šiandien statomi kryžiai. Kodėl šie kryžiai puošti prijuostėlėmis, atskleidžia Lietuvos kultūros tyrimų instituto darbuotojo Rolando Kregždžio atlikta diskurso analizė dėl Dzūkijoje žinomo papročio aprišti kryžius prijuostėle ar juosta kilmės bei prasmės. Gvildenama hipotezė apie inovacinę pietų aukštaičių papročio puošti kryžių apdangalais kilmę. Kregždys naują papročio genezės interpretaciją remia gilia istorine hermeneutine diskurso analize. Kryžiaus dengimo apdangalais papročio etiologiją jis inovatyviai sieja su protosemitų kultūros realijomis. Nauju žvilgsniu kultūros darbuotojų bendruomenių tradicijų genezę ir tolesnę plėtrą atskleidžia Sigita Astikienė. Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė remiasi išrastų tradicijų teorine prieiga. Pasak jos, apdovanojimai – tai priemonė įtvirtinti valdančiosios grupės galią, poziciją ar statusą, taip pat iniciatyvos iš kolektyvo vidaus, stiprinančios bendruomeniškumą. Išnagrinėjusi Ukmergės Vlado Šlaito viešosios bibliotekos darbuotojų kolektyvo daugiau nei pusę amžiaus kurtas apdovanojimų tradicijas, ji teigia, jog šios stiprino bendruomeniškumo ir priklausomybės grupei jausmą, didino profesinį tapatumą, sukūrė tam tikrą nusistovėjusią socialinę tvarką ir naujai puoselėjamos iki šiol. Lietuvos istorijos instituto doktorantė Miglė Lapėnaitė tęsia diskusijas dėl krizių tyrimų bendruomenėse ir visuomenėse. Siekiama atskleisti, ką naujo duoda etnografinė mikrolygmens perspektyva taikomosios antropologijos karo ir konfliktų tyrimuose. Straipsnyje nagrinėjama antropologinės karo

analizės teorija bei istorija. Karas laikomas kompleksišku, nuo visuomenių kasdienio gyvenimo neatskiriamu procesu. Dėmesys telkiamas į taikomosios karo antropologijos perspektyvas, taikomosios antropologijos mikrolygmenį politiniams tikslams. Lyginami antropologų, istorikų ir sociologų darbai.

Etnografinių tyrimų reikšmė toliau gvildinama apžvalginiame straipsnyje „Macikų lagerių patirtys žmonių atsiminimuose: Šilutės Hugo Šojaus muziejaus 2018–2020 metų etnografiniai tyrimai“, kuriame Asta Bartkevičiūtė pristato Šilutės rajono savivaldybės inicijuoto projekto „Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos gulago lagerių objektų kompleksas (1941–1955 m.) sutvarkymas 2019–2024 m.“ etnografinių tyrimų rezultatus. Kultūrinė atmintis apie Macikų lagerį po 1945 m. (sovietiniu laikotarpiu) nagrinėjama šiais aspektais: aptariama pateikėjų apibūdinta bendra laikmečio atmosfera, priežastys, dėl ko ir kokio socialinio sluoksnio žmonės patekdavo į gulago lagerį. Nagrinėjamos gyvenimo sąlygos, darbas lageryje, bandymai pabėgti, ligos, mirtys ir laidojimas. Kartu atskleidžiami kalintų kriminalinių nusikaltėlių poelgiai, kalinių bendravimas su namiškiais, Macikų kapinių likimas ir paminklai, pateikiami pasakojimai apie karcerį. Straipsnis aktualiai susišaukia su šių dienų karo Ukrainoje žmonių atmintimi ir patirtimi. Bartkevičiūtė apibrėžė kultūrinę atmintį teigdama, jog filosofo Paulio Ricoeuro iškelta pareiga atminčiai greta materialių objektų ir rašytinių šaltinių saugojimo yra ir išipareigojimas gerbti kitus pasakotojus, kurių asmeninės istorijos papildo, bet ne visada atitinka formalųjį istorijos diskursą. Jautriai ir taktiškai dėstomi žmonių naratyvai apie baimę, netektis, smurtą. Asmeniškai paliesti istorinių įvykių pasakojimai ne visuomet vertintini kaip objektyvūs. Šie istorinius faktus gali atitikti iš dalies. O detalesnis Macikų gulago lagerio vaizdas yra bendro gulago lagerių naratyvo dalis, įsiliejusi į kolektyvinę atmintį.

Knygų recenzijos pristato etnologijos ir antropologijos istorijos, karų, žmonių religingumo tyrimus. Ullrichas Kockelis puikiai įvertino Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloristės Linos Būgienės sudarytą straipsnių rinkinį apie žmogų, pasakojantį istorijas. Tai – serijos *Lithuanian Studies without Borders* dalis. Knygos redaktorė ir sudarytoja taikliai parinko istorinę ir šiuolaikinę Lietuvą atskleidžiančių naratyvų temas. Folkloristų darbai pagirti dėl aktualios plačios, net tremtis apimančios Vidurio ir Rytų Europos problematikos bei šiuolaikiškos tyrimų metodologijos. Katovicų Silezijos universiteto mokslininkė Małgorzata Rygielska, nagrinėdama naują lenkišką Jano Łasickio ir Jano Sandecki-Maleckio knygos apie žemaičių, lietuvių ir prūsų dievus vertimą, pateikia istorinį lyginamąjį žvilgsnį į šios knygos leidimus. Aptaria, kodėl versti šį veikalą buvo sunku. Gyvai diskutuojama dėl mažai žinomų dievybių interpretacijų. Pateikiamos Łasickio (1534–1599) gyvenimo detalės. Ida Harboe Knudsen analizuoja antropologės Linos Pranaitytės ritualinių aukų bažnyčiai ir religingumo Dzūkijoje tyrimus.

Knyga išleista kaip *Halle Studies in the Anthropology of Eurasia* dalis, parengta Martino Lutherio universitete Halėje prie Zalės apgintos daktaro disertacijos pagrindu. Joje, remiantis Marcelio Mausso teorine perspektyva, išryškinama savita lietuvių *aukos* samprata. Jonas Mardosa aiškina, kaip Lietuvos žmonių liaudiškąjį pamaldumą atskleidė Vilniaus universiteto Kauno fakulteto etnologė Aušra Kairaitė, tirdama XX a. vidurio–XXI a. pradžios žmonių naratyvus. Aptariama tyrimo metodologija ir išradinga naratyvų analizė. Lietuvos istorijos instituto mokslininkė Rasa Paukštytė-Šaknienė analitiškai įvertina Lietuvos nacionalinio muziejaus etnologės Laimos Lapėnaitės sudarytą knygą apie Mariją Znamierowską-Prüfferową (1898–1990). Šis įspūdingas nuotraukų albumas gražiai pristato lenkų etnologės intelektualinę biografiją, Lietuvos nacionaliniame muziejuje jos vykdytus etnografinius tyrimus ir mokslinį palikimą.

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas,

2022 m. spalio 12 d.

vida.savoniakaitė@istorija.lt

ORCID: 0000-0002-1109-3340